
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

AZ EGYÉNI LÉT PATOLÓGIÁJA*

HÓDI SÁNDOR

Tanulmányunk tárgya életünknek egy nagyon kevésé ismert és tisztázott kérdéskomplexuma: az egyéni lét patológiája. Ismereteink, tudásunk mai szintjén, kérdésfeltevéseink és problémalátásunk mai formájában áttekinthetetlenül sokrétű, sokszintű a patológiás létformákat felölelő jelenségcsoport. Az egyéni életvitelek kóros megnyilvánulásainak ugyanis se szeri, se száma. Minden eddigi „leltár” és számbevétel, minden eddigi törekvés átfogó elméletalkotásra vagy e jelenségek megbízható kritériumok szerinti csoportosítására, felosztására kudarcba fulladt. Pedig nem állítható, hogy ez a kérdéskör elhanyagolt kutatási terület lenne, ellenkezőleg, több mint fél tucat különböző tudományág tartja elsőrendű feladatának az egyéni lét kóros formáival való foglalkozást. A széles körű kutatások ellenére azonban e téren mégis éppolyan nagy az elméleti zűrzavar, mint a gyakorlati tanácstalanság.

Mindenekelőtt, rendkívül nagy a bizonytalanság a patológiás — vagy annak vélt — létformák és jelenségek meghatározásában, definiálásában. Mikor és miért tekinthető magatartásunk, életvitelünk, létezési módunk kórosnak, rendellenesnek? A mindennapi gyakorlati vagy más szóval a köznapiság élet szolgáltatja ismérvek, kritériumok minden elnagyoltságuk és bizonytalanságuk ellenére talán még a legátfogóbbak és a legmegbízhatóbbak. A naiv központi tudat, mint minden egyébnek a megítélésében, az egyéni lét kóros formáinak, jelenségeinek megítélésében is a mindennapi élet közvetlen gyakorlatából indul ki, a mindennapi élet élése közben megnyilvánuló tünetekből. Így például közvetlenül megfigyeli, tapasztalja, hogy a mindennapi életvitelt hátrányosan befolyásoló, rendellenes, kóros jelenségek sajátos tünetegyüttesekben nyilvánulnak meg. Ezeknek a tüneteknek, tünetegyütteseknek az alapján beszél például alkoholizmusról, bűnözésről, elmebajokról stb. A megfigyelt tünetek rendszerint panasszal is járnak úgy az illető, mint a környezete részéről, mert szenvedések és kétségbeesések forrásai, megnehezítik vagy éppen lehetetlenné teszik a min-

* A szerző azonos című könyvének bevezető fejezete.

dennapi élet gyakorlatát: az eredményes munkatevékenységet, a más emberekkel való közvetlen érintkezést, a társadalmi beilleszkedést és együttélést. Közelebről szemügyre véve e tünetek sajátosságát, minden kóros létforma és életvitel általában magatartási, viselkedési, gondolkodási és emocionális rendellenességekre bontható le. Ezek a megfigyelhető pszichés zavarok, mivel rendszerint kísérőjelenségei a kóros létformáknak és életvitelnek, a köznapi tudatban azt a benyomást keltik, hogy nem csupán kísérőjelenségei, hanem közvetlen okai az egyéni lét meghasonlottságának, az életvitel eredménytelenségének, kisiklásának. A központi tudat logikája itt, ezen a ponton szenved hajótörést. Ám irreális is lenne azt várnunk, hogy közvetlen szemléleti útján eljusson a felszín mögött a jelenségek lényegéig. Hiszen ha a közvetlen érzékelés és tapasztalat ehhez elég lenne, felesleges volna minden tudomány. Annál inkább okozhat gondot és fejtörést az a körülmény, hogy az egyéni lét rendellenességeit kutató tudományágak miért szenvedik el — mint ezt a későbbiekben látni fogjuk — ugyanezen a ponton, ugyanezt a hajótörést. Egyelőre azonban azt kell előbb szemügyre vennünk, hogy a különböző tudományágak, a köznapi tudattal szemben, hogyan közelítik meg s miként értelmezik, definiálják az egyéni lét rendellenességeit.

A pszichológia az egyéni élet kisebb-nagyobb rendellenességeit a pszichikum és a személyiség oldaláról közelíti meg, ennek megfelelően „pszichés sérülésekről”, „személyiségzavarokról” beszél. Az orvostudomány ezzel szemben az ember biológiai természetéből indul ki, és mindenféle rendellenességet — így az egyéni életvitelben, élményfeldolgozásban, magatartásban stb. megnyilvánuló rendellenességeket is — következetesen ide vezet vissza. A rendellenességeket egyszerűen „betegségeknek” nevezi. Így a tárgyunkat képező jelenségeket is egyszerűen az „agy betegségeinek”, elmebetegségeknek tartja. A szociológia megint, mint az emberi magatartásoknak, viselkedéseknek, kapcsolat- és tudatformáknak társadalmi vonatkozásaival foglalkozó tudomány, az egyéni lét mindenféle rendellenességére úgy tekint, mint a társadalom fennmaradása, fejlődése és haladása szempontjából diszfunkcionális, káros jelenségekre, s mindezeket együtt „devianciáknak” nevezi.

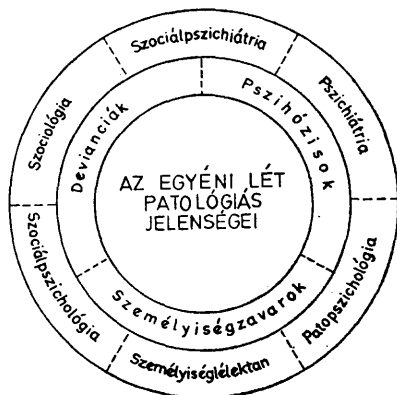
Személyiségzavarok, elmebetegségek, devianciák... Más-más jelenségcsoportok vagy egyazon jelenségcsoportnak csupán más-más aspektusai? Ahhoz, hogy erre a magától értetődően felmerülő kérdésre választ kapjunk, mindenekelőtt azt kell tisztáznunk, hogy mindegyik tudományág az egyéni lét patológiás jelenségeinek sokaságából csak néhány jelenséget markol ki magának. Kritériumként e tudományágak tárgyi és módszertani szempontjai szolgálnak. Ily módon sajátos tünetegyüttesekkel rendelkező jelenségcsoportok kerülnek egy-egy tudományág „hatáskörébe”. Ezáltal többé-kevésbé fel is osztták egymás között az egyéni lét kóros megnyilvánulási formáit. Mivel azonban a felosztás és elosztás úgyszólván tetszés

szerinti szempontok alapján történik, s nem pedig a kóros létformák valamely lényegi kritériuma alapján, az egyes tudományágak által tárgyalt jelenségcsoportok közötti összefüggés nyitott kérdés marad. Ez az alapvető elméleti tisztázatlanság tükröződik konkrét gyakorlati síkon is a patológiás jelenségek felosztásában tapasztalható bizonytalanságban és elentmondásosságban. A különböző tudományágak sajátos kritériumai által látszólag jól elkülönülő — elkülönített — jelenségcsoportokon belül ugyanis az átfedéseknek se szeri, se száma. A személyiségzavarok egy részét például a szociológia devianciaként, a pszichiátria viszont elmebajként tartja számon. Nem jelenti ez azt, hogy minden személyiségzavar deviancia vagy elmebaj. Viszont úgyszólván minden szociológiailag értelmezett deviancia a pszichológus számára személyiségzavar, a devianciáknak azonban csak egy része elmebaj. Amennyiben végül az elmebajokból indulunk ki, úgy ezek egy része deviancia, más része — nem kizárólag más, de nem is teljesen ugyanaz a része — személyiségzavar, megmaradt kisebbik része viszont csak elmebaj.

Anélkül, hogy az átfedéseket külön példákkal illusztrálnánk, nyilvánvaló, hogy mindegyik tudományág kedvére nyúlhat át a másik asztalára, s a felosztást, a „hatáskört” akár formálisnak is tekinthetnénk. Végül is le kell szögeznünk, hogy e tudományágak mai állása — és állítása — szerint egyszerűen nem lehet eldönteni azt az alapvető kérdést, hogy ezek a tudományágak tárgyuk, a tárgyalt jelenségek lényege szerint egyazon jelenségcsoportnak csak különböző aspektusaival, különböző megnyilvánulási formáival, vagy pedig ténylegesen, lényegük szerint más-más jelenségekkel foglalkoznak. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy ez az általunk alapvető fontosságúnak vélt kérdés nemhogy ilyen kiélezett formában, de egyáltalában fel sem merült eddig, hiszen az említett tudományágak egyszerűen „adottnak” veszik, hogy vannak ún. „tisztá esetek”, azaz olyan patológiás jelenségek, amelyeknek tárgyuk szerinti hovatartozása egyértelmű, s vannak olyan patológiás jelenségek, amelyek „összetettséjük” miatt több tudományág hatáskörébe is tartoznak.

Manapság a két vagy több tudományág hatáskörébe tartozó jelenségeket új, interdiszciplináris tudományágak teremtésével és bevonásával vizsgálják. Mivel ez divatos tendencia tudományos életünkben, mi sem természetesebb, mint hogy a pszichológia, a pszichiátria és a szociológia is egyes házasságra léptek egymással, s új, interdiszciplináris tudományágakat hívtak életre. Közülünk már jelentősen meg is izmosodott a szociálpszichológia és a szociálpszichiátria. Nem csupán ezeken az új tudományágakon múltott, hogy nem tudtak eleget tenni a hozzájuk fűzött vérmes reményeknek. Általuk ugyan bővült az egyéni lét patológiás jelenségeivel foglalkozó tudományágak száma (lásd a mellékelt ábrát), s jelentősen gazdagodott a kérdéskör irodalma, átütő siker azonban nem következett be, sőt, lényeges továbblépés sem született. Ez új tudományágak ugyanis egy-

szerűen öröklötték a keresztezésből származó kétségtelen előnyeik mellett szülik minden fogyatékosságát is.



Az egyéni lét patalógiás jelenségeivel foglalkozó különböző tudományágak „együtműködésének” formája, illetve a tárgyalt jelenségkörhöz való viszonyuk sematikus ábrázolása.

Az elmegyógyászatnak, a pszichológiának és a szociológiának az egyéni lét patalógiás jelenségeivel foglalkozva szükségszerűen előfeltételezniük kell előbb magát az embert, az emberi egyént, akit aztán saját normatíváik szerint „intaktnak” vagy „pszichotikusnak”, „sine morbonak” vagy „patalógiásnak”, „normálisnak” vagy „deviánsnak” nyilvánítanak. Az emberi egyén mibenlétének megítélésében azonban e tudományágak szekere az ideológiai mítoszok hínárjába ragad. A tárgykörükbe eső tanulmányokat olvasva szembe tűnik, mennyire kísért az egyetemes és örök emberi természet fikciója. Az emberi egyénről csaknem kizárólag olyan értelemben beszélnek, mint a nembeli ember egyedi példányáról, akiben születésénél fogva mintegy spontán benne lakoznak tulajdonságai s mindaz, amitől egyáltalában emberré válik. Ez a naiv hiedelem görcsösen tartja magát, annak ellenére, hogy a marxizmus immár száz éve eljutott ahhoz a felismeréshez, hogy az ember születése pillanatában még nem ember: csak úgy és kizárólag csak azáltal válik emberré, hogy elsajátítja a történelmi fejlődés folyamán a társadalmi világban objektivált emberi örökséget. Nincs tehát az embernek semmiféle öröklött és örök természetes, sem pediglen valamilyen elvont, benne lakozó lényegisége. A pszichiátria, a pszichológia és a szociológia azonban továbbra is öröklött természeti adottságokban: képességekben, hajlamokban, intellektuális sajátosságokban stb. keresi az egyéni különbségek okát, és e különbségekből származó eltérő életrétegek, életsikerek, illetve sikertelenségek és zavarok magyarázatát. Marx ugyan már a *Német ideológiában* félreérthetetlenül kimutatta, hogy nem az egyéni különbségekből kell levezetni a munkamegosztást, hanem megfordítva, a munkamegosztásból vezethető le az egyének különbözősége, ám ennek a felismerésnek nemcsak a fentebb emlegetett tudományágnak,

de a humán tudományok egész sora azóta is csak kalaplengetéssel adózott, mert elméleteikben ezt a felismerést egyáltalán nem hasznosították.

A történelmi materializmus az egyéni lét kérdéseiben — mivel ez kutatásilag elhanyagolt terület volt sokáig — alapvetően nem tudta máig sem kiszorítani eddigi monopóliumukból a polgári ideológiákat, amelyek mélységesen áthatják az egyéni lét kérdéseivel foglalkozó tudományokat. Gondolkodásunk nagyon nehezen szabadul meg a szemléletünkben rögzített ideológiai mítoszoktól. Vonatkozik ez nemcsak a köznapi gondolkodásra, de a tudományos törekvésekre is. Hiszen a tudományos törekvések elméleti kiindulópontjául is rendszerint azok az illuzórikus formák és elképzelések szolgálnak, amelyeket a tőkés társadalmi-termelési viszonyok között mind a munkatermékek, mind maguk a termelők, mind ezek életformája öltenek. Alapvető és legnagyobb illúziója ennek a létformának, hogy benne a társadalmi viszonyok a dologi viszonyok által természeti adottságoknak látszanak. Ennek megfelelően, maga az ember sem mint a társadalmi viszonyok terméke, hanem mint természeti adottságok megtestesítője jelenik meg. Mind az orvostudomány, mind a pszichológia és szociológia ennek a természeti adottságokkal felruházott embereszménynek ered a nyomába. Következésképpen szükségszerű, hogy az emberi egyének nem érti társadalmiságát, nem érti létének lényegét, sem formáját, sem pedig e lét deformálódását. Hogy ez az elmarasztalás nem valami spekulatív vádaskodás, annak ékes bizonyága, hogy amikor arra a logikus és egyszerű kérdésre kellene választ adni, hogy mit csinál — mit csinálhat? — egy ember az életéből, illetve mit csinál — mit csinálhat? — az élet egy emberből, mérhetetlenül nagy a tanácstalanság mindahány emberrel foglalkozó tudományágban. Ami voltaképpen azt jelenti, hogy az ember egyedi életét meghatározó alapvető kategóriák kívül maradnak e tudományágak megismerési rendszerén, s így kívül marad maga a konkrét egyén is. Ezek a tudományágak — jelen formájukban — csupán töredékesen és marginálisan ragadják meg az emberi egyéni lét egyes szférájának jelenségkörét, figyelmen kívül hagyva azokat a valóságos életfeltételeket, amelyek a létezés adott formáját és milyenségét meghatározzák. És ezeknek a tudományágaknak, éppen mivel csak marginálisan ragadják meg az egyéni emberi létet, mivel csupán e léttel összefüggő jelenségek bizonytalan formáiba kapaszkodnak, legfőbb bajuk — a tényleges tartalomhiány.

Állításainkat a következő fejezetekben, egy-egy tudományág részletes elemzése során igyekszünk igazolni. Mindezt azonban előre kellett bocsátani egyrészt, hogy érzékeltesük az egyéni lét patológiás jelenségköre kutatásának összetettségét, másrészt, hogy érzékeltesük a kutatás eddigi irányvonalainak reménytelenségét is. Ezt a két dolgot ugyanis egyszerre kell szem előtt tartanunk ahhoz, hogy új, biztatóbb utakat, megoldásokat kereshessünk.

Aligha lehet kétséges, hogy ott kell kezdenünk is, folytatnunk is az egyéni lét körtanával kapcsolatos vizsgálódásainkat, ahol az ember egyéni létével foglalkozó tudományágak elakadtak: radikálisan le kell rombolni és fel kell számolni az elszigeteltnek vélt egyénben benne lakozó elvont emberi lényeg illúzióját. Marx ezt — szerencsénkre — már száz évvel ezelőtt elvégezte, így feladatunk „csupán” annyiból állna, hogy a tárgyalt jelenségekör szempontjából nyomon kövessük a konkrét emberi lényeg realitását a társadalmi viszonyok összességében. Túl kell lépünk tehát minden spekuláción, és el kell jutnunk az egyéni emberi egzisztenciák valós alapját alkotó társadalmi viszonyok elemzéséig. Mert nem adhatunk helyes választ az egyéni lét patológiás jelenségeire, ha figyelmen kívül hagyjuk az egyéni lét társadalmi tartalmát és formáját. Illetve, amennyiben ezt mégis figyelmen kívül hagyjuk, mint ahogy ez eddig is történt, így előáll az a paradox helyzet, hogy egyik tudományágnak sem tárgya az, amit tárgyal. Amit a jelenségekből megragadnak, az csupán az emberi egyéni létformák jelenségszintjére korlátozódik. A patológiás jelenségek lényegéig azonban tudományos-módszertani s még inkább ideológiai korlátaik miatt az elemzett tudományágak nem juthatnak el, egyszerűen azért, mert a jelenség lényege — a patológiás létformák oka és magyarázata — olyan történelmi-társadalmi-gazdasági, olyan létfeltételi viszonyokban van, amelyet már egyik tudományág sem tart a maga összességében és bonyolultságában kutatása tárgyának. Mindegyik tudományágra más vizsgálat, s ez még rendjén is volna, ha nem lenne az előállt helyzetre tökéletesen jellemző, hogy a sok bába közt elveszett a gyerek.

Az ember a maga létfeltételbeli viszonyaiban csak a dialektikus és történelmi materializmus által ragadható meg. Filozófiai síkon! De nem válaszolja — s nem is válaszolhatja — meg ez a filozófia az emberi lét minden részletét, minden jelenségét. Ehhez szaktudományokra van szükség. Olyan szaktudományokra, amelyek beépítik szemléletükbe a marxizmus alapelveit, nem deklaratíván, hanem szemléletükbe. Enélkül menthetetlenül visszacsúsznak a polgári ideológiák mocsarába. És ez a pszichológia, a pszichiátria és a szociológia — de minden belőlük levált vagy keresztetűsükből előállt tudományágaknak is a — mulasztása. Ennek a mulasztásnak a számlájára írható, hogy a társadalmi létfeltételbeli viszonyokban létező emberi egyén helyett máig is úgy tekintsenek az individuumra, mint önálló szubsztanciával rendelkező lényegre, mint absztrakt entitásra. Mit sem változtat a helyzeten, ha ez a hamis elv nem jelentkezik már nyílt formában, hanem megbújva, biologizmus, fiziologizmus formájában üti fel a fejét, vagy pedig, mint a szociológiában, csupán külsőségeiben, „dekorációjában” társadalmisított az egyén. Ilyen alapelvekkel, száz évvel Marx után, a tudományos gondolkodásban ténylegesen és hatékonyan továbblépni nem lehet.

Az egyéni lét minden problematikája — így életének kóros megnyilvánulási formái is — azonos az egyedi ember egzisztálásának, létezésének

problémájával. Az egyedi ember egzisztenciája, léte viszont történelmi-társadalmi viszonyok, mint létformák, által meghatározott. Így az egyéni lét kórtanának megértéséhez a társadalmi lét kórtanából kell kiindulni. A társadalmi viszonyok által meghatározott életformákat kell elemezni és összevetni, illetve, mivel mint minden, ami létező, maguk a társadalmi létformák is csak a történés (levés) folytonosságában léteznek, ezeknek a létformáknak a történéseivel kell közelebbről megismerkednünk. A társadalmi létformák történései voltaképpen nem mások, mint a létformák (viszonyok) újratermelődései. Ez a folyamat pedig szorosan az egyéni létbe ágyazott, mert hiszen az egyedi ember konkrét élete az, ami fenntartja ezt a folyamatot. Ennek a folyamatnak, az emberi lét újratermelődésének az alapjaival, az individuális és a társadalmi lét egymásra épülésével, ennek a folyamatnak a folytonosságával mint az ember nembeli létének dialektikájával és ennek a létnek a totalitásával kell tehát megismerkednünk. Mert az emberi egyéni lét patológiájának kérdésköre szervesen, elválaszthatatlanul az ember nembeli létének körülményeibe ágyazott, vagyis alapvetően ontológiai kérdés. A patológiás jelenségek megértésére irányuló törekvés elválaszthatatlan a konkrét emberi lét koncepciójától. Így ezen a téren a legszerényebb kezdeményezés is óhatatlanul nagyszabású munkát követel meg. S noha a marxista ontológia, mint átfogó elméleti keret és gondolati vezérfonál, nagy segítségül szolgál, a konkrét kérdéskörre vonatkoztatva nem pótolhatja sem ez s még kevésbé a magunk szerény lehetősége a humán tudományok egész sorának több évtizedes mulasztását.

Mindennek tudatában s mindennek ellenére abból az alapállásból kiindulva, hogy meglátásunk szerint az emberi egyéni lét problematikája, a patológiás létformák sokasodása emberi életünknek egyik legaktuálisabb problémája, hozzáértve ehhez, hogy az embereket természetesen saját egyedi sorsuk-balsorsuk problematikája érinti legközvetlenebbül, szükségesnek véltük, hogy foglalkozzunk e kérdéskörrel kapcsolatos céltévesztett elméletek, hiedelmek, illúziók bírálataival. Az általunk tévesnek vélt tapogatózások, elképzelések radikális bírálata mellett ugyanakkor vállaltuk az egyéni lét kórtanának ontológiai megalapozását, átfogó elméleti körvonalazását. Munkánk természetesen távolról sem lehet összegezése, hanem csak kezdeményezése a patológiás létformák részletes kutatásának.